

і до керівних осіб села, зокрема голів колгоспів та сільських рад. Скарги на голів колгоспів були поширеною практикою серед селян. Здебільшого скаржилися на розкрадання колгоспного майна, перевищення службових обов'язків, пияцтво, нелюдське ставлення до колгоспників, їх побиття та залякування. Так, селянин П. Глемейда з с. Мамулієвки Володарського району Київської області повідомляв в ЦК КПУ про жахливий випадок побиття у нетверезому стані головою колгоспу та головою сільської ради молоді села в квітні 1957 р. Оскільки це був передовий колгосп району, прокурор виніс їм лише сувору догану. З цією мірою покарання селянин не був згодний, тому звернувся в ЦК КПУ за справедливістю. Після перевірки обласною прокуратурою та управлінням внутрішніх справ цього випадку, було прийнято рішення позбавити посад обох голів та виключити їх із членів КПУ [19, арк. 14-15]. Схожий випадок стався і з колгоспниками с. Бридок Заставнівського району Чернівецької області: "Напишу про нашого голову колгоспу В. Н. Гнеп. Він в нашому колгоспі сам диктатор, під його керівництвом, а також особисто цим самим багато людей били, в тому числі жінок і дітей" [17, арк. 192, 192 зв.].

Залучення громадськості села до розгляду правопорушень, так само як і сприяння написанню скарг на односельчан – все це добре вписувалося в радянську ідеологію та систему влади. Такі заходи стали дієвими методами соціального контролю на місцях. А вже одночасно із розширенням впливу громади села, влада зміцнювала свій контроль над селянським середовищем, проникала в усі сфери його життя.

Таким чином, в період середини 1950-х – середини 1960-х рр. інститути влади на селі у вигляді колгоспів, сільських рад та партійних організацій виступали потужним об'єднуючим чинником сільської громади. Повсякденне життя селян було тісно пов'язане з членством у таких осередках. Саме завдяки цьому і відбувалася взаємодія сільської громади безпосередньо з владою. На колгоспних зборах, сільських сходках, засіданнях партійних організацій до відома селян доносилися вказівки влади. З іншого боку, здійснювалася спроба вирішити нагальні питання буденного життя селян, враховувати думку громади села. Це формувало в очах селянства розуміння небайдужості влади до їх ідей та позицій. В той же час, в селянському середовищі існував досить дієвий механізм соціального контролю, який,

з одного боку, залучав сільську громаду до боротьби з правопорушеннями, а з іншого – регулював міжособистісні відносини між членами самої громади. Разом з тим, у діяльності владних інститутів очевидним було певне порушення загальноновизначених норм і принципів радянського життя. Селяни часто ставали свідками невідповідності між радянськими гаслами та результатами роботи окремих представників влади.

1. Баран В. К. Україна 1950-1960 рр.: еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с. 2. Дворецька Г. В. Соціологія: Навч. посібник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. / Г. В. Дворецька. – К.: КНЕУ, 2002. – 472 с. 3. Збірник постанов УРСР. – 1961. – № 6. – 379 с. 4. Інтерв'ю з А. Гребінь, 15 травня 2009 р., записане М. Кагальною. – Архів "Центру усної історії" Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – Архів "ЦУІ"). – Колекція 2: "Повсякденне життя селянства в УРСР у 1953-1964 рр.". – Одиниця зберігання № 1. – 50.21 хв. 5. Інтерв'ю з Ф. Гурським, 25 травня 2010 р., записане М. Кагальною. – Архів "ЦУІ". – К. 2. – Од. зб. № 2. – 102.30 хв. 6. Інтерв'ю з С. Лященко, 27 липня 2010 р., записане М. Кагальною. – Архів "ЦУІ". – К. 2. – Од. зб. № 4. – 55.12 хв. 7. Інтерв'ю з А. Мельником, 16 липня 2010 р., записане М. Кагальною. – Архів "ЦУІ". – К. 2. – Од. зб. № 5. – 120.55 хв. 8. Інтерв'ю з К. Предборською, 6 червня 2009 р., записане М. Кагальною. – Архів "ЦУІ". – К. 2. – Од. зб. № 6. – 28.02 хв. 9. Інтерв'ю з П. Скорецька, 23 червня 2009 р., записане М. Кагальною. – Архів "ЦУІ". – К. 2. – Од. зб. № 8. – 40.21 хв. 10. Інтерв'ю з А. Сорочинська, 3 серпня 2009 р., записане М. Кагальною. – Архів "ЦУІ". – К. 2. – Од. зб. № 9. – 40.22 хв. 11. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя в 2-й пол. ХХ ст. (1945–2000) / Л. В. Ковпак. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. – 250 с. 12. Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/history/1936cnst.htm>. 13. Кривчик Г. Г. Українське село під владою номенклатури (60-80-ті рр. ХХ ст.) / Г. Г. Кривчик. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2001. – 192 с. 14. Лисак В. Ф. Сільська рада в громадсько-політичному житті України у 1950-1960-х рр. / В. Ф. Лисак // Грані, – № 4(78) липень-серпень 2011, – С. 18-22. 15. Листи і заяви трудящих. "А". – Центральный державный архив громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 41, сп. 117, арк. 186-189. 16. Листи і заяви трудящих. "А-Б". – ЦДАГО України, ф. 1, оп. 41, спр. 123, арк. 122, 225, 240. 17. Листи і заяви трудящих. "В-Г". – ЦДАГО України, ф. 1, оп. 41, спр. 124, арк. 192, 192 зв. 18. Листи і заяви трудящих. "Д". – ЦДАГО України, ф. 1, оп. 41, спр. 126, арк. 80, 140, 189. 19. Листи і заяви трудящих "Ж". – ЦДАГО України, ф. 1, оп. 41, спр. 127, арк. 14-16. 20. Махия О. М., Черняк А. М. Залучення громадськості до підтримання правопорядку в українському селі (1959-1961 рр.) / О. М. Махия, А. М. Черняк // Український селянин. – 2008. – Випуск 11. – С. 312-315. 21. Пыжиков А. Хрущовская "оттепель" / А. Пыжиков. – М.: Олма-Пресс, 2002. – 290 с. 22. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – Т. 4. – М., 1968. – 367 с. 23. Романюк І. М. Українське село у 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ ст. / І. М. Романюк. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 256 с. 24. Фицпатрик Ш. Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня / Пер. с англ. – М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2001. – 422 с.

Надійшла до редколегії 13.03.12

А. Киридон, д-р іст. наук

МЕТОД УСНОЇ ІСТОРІЇ В СТРУКТУРУВАННІ МИНУЛОГО

У статті окреслено окремі аспекти теоретико-методологічного дискурсу усноїсторичних досліджень у просторі конструювання минулого.

This article presents the analysis of some aspects of the theoretic-methodology discourse of oral history in the space of constructing of the past.

Усна історія – це новий напрям сучасних наукових досліджень, що інтенсивно розвивається з другої половини ХХ ст. Усталеного погляду на зміст і характер цього напрямку, як і єдиного трактування відповідної дефініції не існує [1].

За визначенням Асоціації усної історії (США): "Це ділянка досліджень і метод збирання, зберігання та інтерпретації голосів та спогадів людей, груп та учасників подій минулого" [2]. У пропонованій публікації ми орієнтуємося на визначення П. Томпсона, який під "усною історією" розуміє наукову дисципліну, що має власний метод дослідження – інтерв'ю, посередництвом якого здійснюється фіксація суб'єктивного знання окремої особистості про епоху, в якій вона жила [3, с. 11].

Завдання пропонованої наукової розвідки вбачається в окресленні окремих аспектів теоретико-методологічного дискурсу усноїсторичних досліджень у просторі конструювання минулого. Робоча гіпотеза: усноїсторичні дослідження впливають на характер (ре)конструюванню образу минулого. Водночас цей образ минулого залежить від характеру діалогів, просторово-часової перспективи спогаду, контексту, надання значень тому, що "вилучено" з пам'яті для інтерпретації, тощо. Відтак цікавим видається аналіз своєрідних схем сприйняття та відтворення спогадів інформантом.

Заявлений дискурс передбачає поєднання психологічних, філософських, культурологічних, історичних методологій дослідження. За найпродуктивніший вважаємо

© Киридон А., 2012

комплексний підхід, який дозволить урахувати соціально-поведінкові й знакові рівні реальності, контекстуальність розповіді, характер змісту, сутнісні характеристики подій, виявити схеми сприйняття тощо. Відтак, йдеться про кілька вимірів проблеми: психологічний (роль особи, характеристика особистості, комунікативний процес тощо), соціальний, теоретико-методологічний.

Ми свідомі того, що порушений дискурс не призведе до однозначних рецептів чи остаточних відповідей. Однак, маємо сподівання, що задекларована проблема спонукатиме до осмислення теоретико-методологічних складових нового напрямку.

У системі ціннісної реконструкції минулого видається слушним звернення до усної історичної практик із огляду на те, що використання методу усної історії передбачає врахування не лише традиційно обґрунтованих мнемічних процесів (збереження, відтворення, забуття), але й елементів змісту колективної пам'яті, а також тих її різновидів, рівнів і сегментів, що відповідають гетерогенній сутності соціуму та структурі свідомості. У процесі усної історичної дослідження окреслюються певні схеми сприймання соціального простору. Окрім того, усна історія є засобом міжпоколінневої передачі інформації, яка моделює образи чи часові проміжки минулого в певній ціннісній ретроспективі [4].

Важливо враховувати, що дослідники простору "усної історії" здебільшого працюють зі свідченнями про доволі травматичні для пам'яті індивіда події (перенесені лихоліття війни, голоду, страждань тощо). При цьому пам'ятаємо, що фіксуються, насамперед, ті сюжети, які здатні справляти емоційний вплив на свідомість людини. Дослідниця з Німеччини Г. Розенталь підкреслює, що проведення біографічно-нарративного інтерв'ю є також певного роду психологічним втручанням, а відтак "коли ми проводимо біографічні інтерв'ю, ми частково повинні мати на увазі значні психологічні впливи, які може мати оповідання чиеїсь життєвої історії" [5, с. 42]. Авторка слушно порушує питання, які слід враховувати в контексті дослідницьких інтерв'ю: що відчувають оповідачі, коли розказують свої життєві історії, та інтерв'юєр, що веде бесіду у біографічно-оповідному стилі? Якими є можливості, що їх надає метод ведення бесіди, для початкового процесу зцілення та які з ними пов'язані ризики і небезпеки? Г. Розенталь наголошує: терапевти, що спеціалізуються на лікуванні травматичного досвіду, слушно попереджають про небезпеку роз'ятрування травми, якщо це зроблено занадто рано та належним чином не підготовлено, і зауважують загрози ймовірності повторної травматизації. При веденні бесіди вимагається балансування між підтримкою оповідання про травматичний життєвий період та водночас утримування оповідачів від неочікуваного надто глибокого поринання у їхні страждання і від того, щоб у розмові чи опісля виявити, що вони переповнені травматичними спогадами [5, с. 43].

Для усної історичної дослідження видається слушною актуалізація категоріального комплексу "критична ситуація–переживання", розробленого й упровадженого Ф. Василюком [6]. Переживання дослідник розуміє як особливу діяльність, як роботу з перебудови психологічного світу, спрямовану на встановлення смислової відповідності між свідомістю й буттям [6, с. 17, 30]. У контексті задекларованої в назві статті проблеми, важливою видається думка Ф. Василюка про обумовленість переживання як діяльності внутрішніми й зовнішніми чинниками, а також увиразнення чотирьох типів критичних ситуацій, що викликають переживання: стрес, фрустрація, конфлікт і криза [6, с. 31]. За кожною з понятійних фіксацій критичної ситуації автор розглядає катего-

ріальне поле їх застосування. Тип кризової ситуації визначається характером стану "неможливості", який склався для життєдіяльності суб'єкта. Відповідно "неможливість" окреслюється, в свою чергу, тим, яка життєва необхідність виявляється паралізованою в результаті нездатності типів активності суб'єкта опанувати існуючі внутрішні й зовнішні проблеми життєдіяльності [6, с. 32]. Врахування міркувань автора щодо багатозначності побудови переживань [6, с. 183] при проведенні усної історичної дослідження спонукає до переосмислення джерел із врахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників часу появи та відтворення подієвої інформації.

Результати досліджень із подібної проблематики простору усної історії є вагомими також і для соціологів. На відміну від усної історичної, специфіка власне соціологічних досліджень полягає в тому, що крізь призму біографій вивчається саме суспільство, а окремі люди й досвід їхнього життя цікавлять соціологію тією мірою, якою вони репрезентують його. Відтак соціологічна проблематика в дослідженнях усної історії пов'язана насамперед з такими чинниками, які вказують на соціальну зумовленість пам'яті й спогадів. Це означає, що "соціологічний" акцент робиться не стільки на тому, що розповідає інформант, скільки на тому, як він це робить. У цьому випадку зміст розповіді як такий виступає скоріше тлом для прояву соціальної детермінації розповіді й життєвого досвіду оповідача. Щодо соціологічних досліджень, заснованих на якісній методології, на думку О. Мусієздова, можна говорити про те, що навряд чи матеріали усної історії можуть прислухатися для якихось широких узагальнень. Скоріше тут може йтися про спроби побудови "теорії випадку" ("case study"), про виявлення схем сприйняття, що лежать в основі розповіді інформанта, а також чинників, що спричиняють це сприйняття, – тобто про те, яким чином соціально загальне переломлюється крізь призму індивідуального досвіду й конкретних життєвих ситуацій [7, с. 88].

Г. Грінченко звертає увагу на те, що сучасний стан усної історичної досліджень характеризується спрямуванням дослідницького інтересу на аналіз інтерв'ю як інтерсуб'єктивної комунікації дослідника та оповідача, під час якої обидва партнери по інтерв'ю зазнають взаємоспрямованого впливу, дія якого поширюється як на процес створення усної історії, так і на результати її аналізу. Цей вплив детермінований багатьма елементами індивідуальних характеристик та певних "ідентичностей" співрозмовників, які разом із відповідним соціально-культурним контекстом інтерв'ю створюють широкий та багатоплановий "спектр зумовленостей" усної оповіді, аналіз якого є можливим також на текстовому рівні [8, с. 60].

Відтак, використання методу усної історії передбачає врахування кількох структурних компонентів: особливості характеристик респондента; роль особи інтерв'юєра; композиційна схема опитування / розповіді; локально-темпоральні характеристики; компоненти впливу (стереотипи сприйняття певної ситуації, соціокультурні коди) тощо. Вигляд моделі, яка вибудовується в процесі дослідження та її суспільний резонанс залежить від того, наскільки кваліфіковано відбувається пошук, збирання й фіксація усної історичної інформації, хто та з якою метою здійснює цю операцію, кого залучено до опитування, кваліфікованості запитань, вміння "розговорити" й уміння "слухати паузи", процедури внутрішньої й зовнішньої критики джерела, врахування контексту, просторово-часового виміру тощо. Культурно-історична та соціокультурна варіативність визначають характер запитань та відповідей у процесі інтерв'ю. При цьому сфера духовної, душевної й ментальної

спонтанності, як наголошує російська філософ І. Бескова, потребує особливої делікатності та найвиважениших засобів дослідження [9, с. 403].

Використання методу усної історії передбачає врахування деталей відтворення розповіді, інтонацій, обмовок, міміки, жестів, оскільки все це є суттєвим доповненням до одержаної інформації. Кваліфікованість та особисті характеристики інтерв'юера визначають перспективи взаємодії з респондентом. Інтерв'юер має враховувати не лише те, "що", але й "як" розповідають йому респонденти. Водночас, слухним є міркування Л. Нагорної: "Повернутися в минуле неможливо; якийсь умовний його відрізок можна лише змодельювати. Від того, хто і з якою метою здійснює цю операцію, залежить не лише вигляд моделі, але й її суспільний резонанс" [10, с. 181].

Структурування минулого відбувається в певній ціннісній ретроспективі, у смисловому континуумі, який включає в себе ціннісні коди, найуживаніші символи, загальноприйняті морально-етичні норми. Вагомим чинником цього структурування є тип сприйняття часу певним соціумом. Соціологи П. Бергер і Т. Лукман відзначали темпоральність, як важливу рису, притаманну свідомості, підкресливши, що "потік свідомості завжди упорядкований у часі" [11, с. 49]. Моделі різних часових пластів розглянув Р. Козелек [12; 13]. Для розуміння тенденцій змін масової свідомості доречним видається враховувати також концепцію пластів часу, запропоновану іспанським мислителем Х. Ортега-і-Гасетом. На його думку, є певний темпорит епохи, з яким людина співвідносить себе: "...не абстрактний час хронології, що є цілковито рівний, а життєвий час, що його кожне покоління називає "нашим часом", завжди має певну височінь: сьогодні височить над учорашнім днем, чи тримається на рівні чи спадає. Образ спадання, що криється в слові "занепад", походить від цього почуття. Так само кожна людина більш чи менш ясно чуває, яке співвідношення між власним життям і висотою часів, на якій воно розгортається. Є люди, які чуються в умовах сучасного життя як жертва моря, що не може втриматися на поверхні. Шалений темп, яким ми сьогодні живемо, завзяття й енергія, з якими беремось до всього, тривожать людину архаїчної натури. І ця тривога міряє різницю між власним пульсом і пульсом епохи. Натомість людина, що живе повністю й охоче у формах сучасності, є свідомо співвідношення між висотою нашого часу та висотою різних минулих віків" [14, с. 27].

У рамках системи координат, встановлених темпоральною структурою, людина інтеріоризує певні коди та культурні символи, які відповідають конкретному соціокультурному середовищу зі сформованою ідентичністю. У перехідних суспільствах реконструкція або втрата окремих спогадів обумовлені пошуком ціннісно-смислової перспективи, форм ідентичностей, а також актуальними політичними інтересами. Видається важливим увиразнення того, чи усноісторичне дослідження відбувається за усталеного наративу, чи наратив ще конструюється, а відповідно відсутнє чітке концептуальне бачення проблеми (відтак – немає "підгонки" свідчень під матрицю). Ці міркування ґрунтуються на твердженнях англійського історика Дж. Тоша, який слушно зауважував, що об'єктивність історичного знання розвивається у колективній пам'яті, для якої феномен викривлення й замовчування зовсім не дивина. Такою є прагматика колективної дії – щоб група здобула колективну ідентичність, їй конче необхідне спільне бачення пріоритетних цінностей. В ім'я такої мети картина історичного минулого часто коригується на шкоду достовірності [15].

Вагомим видається врахування того, що відповідні соціокультурні контексти пропонують свої варіанти ре-

презентації. Культурні категорії, існуючі в символічному арсеналі конкретної культури, використовуються її носіями у відповідних соціальних ситуаціях, спираючись на певні інституціоналізовані норми доречного, можливого, належного тощо. При цьому важливо враховувати, що будь-яка система сприйняття чи переробки інформації кодує своїми засобами лише те, що відповідає її власній природі, що іманентне їй органічно. "І якщо в психіці людини є усвідомлюване й неусвідомлюване, відповідно, мали місце впливи, які лежать в основі тілесно й когнітивно апробованого досвіду, причому їх діапазон включає як доступні усвідомленню людиною, так і ті, які знаходяться за межами їх можливостей", – зазначає І. Бескова [9, с. 418].

Визначальними для усноісторичних досліджень у системі ціннісної реконструкції минулого є "простори спогаду" (А. Ассман). Пригадування зорієнтоване на певні знаки-символи (певні знакові події) в житті індивіда, які закріпили в свідомості те, що відбулося. При цьому, коли йдеться про статус минулого, обов'язково слід враховувати й статус реального чи реальності, в якій визначається ситуація (істинність чи хибність того, що стверджується). За твердженням М. Мерло-Понті, "звернення до спогадів передбачає те, що воно повинно пояснити – оформлення данини, встановлення сенсу в чуттєвому хаосі" [16, с. 37].

Відтак, спогади мають підлягати обережній інтерпретації з огляду на значний вплив офіційної версії історії або домінуючих версій спогадів інших.

Важливим є врахування впливу сучасного на те, що люди пам'ятають про минулі події й ролі спогадів у їх життях. А. Ассман зауважує, що "процес згадування реконструктивний за своєю природою; він завжди починається з сучасного, й отже, зміни, спотворення, перекручування фактів, переоцінка спогаду в момент його повернення неминучі" [17, с. 36]. Акцентуючи увагу на приватному характері пам'яті, П. Рікер виокремлює три моменти. По-перше, пам'ять є суто індивідуальною: "мої спогади – не ваші спогади". Неможливо перемістити спогади з пам'яті однієї людини в пам'ять іншого. По-друге, в пам'яті вкорінений початковий зв'язок свідомості з минулим. Посилаючись на Аристотеля та Августина, П. Рікер зауважує, що "пам'ять – це пам'ять про минуле, а минуле – це минуле моїх вражень, у цьому сенсі минуле є моє минуле. Нарешті, по-третє, саме з пам'яттю пов'язаний напрям орієнтації в часовому просторі: орієнтації в подвійному значенні – від минулого до майбутнього та від майбутнього до минулого (від очікування до спогаду через "живе" теперішнє) [18, с. 136]. Зазначимо, що на позиціонування й, відповідно, характер відповідей респондента безпосередньо впливає ціннісна орієнтація та культурна система індивіда. Саме існування пам'яті про те, як події формувалися чи склалися в минулому, ким була людина до цього, значною мірою підлаштовує сприйняття ним моменту нинішнього. Як зауважує М. Мерло-Понті, одне враження ніколи не може об'єднатися з іншими враженнями лише завдяки самому собі. Тим більше, воно не може пробуджувати інші враження. Це буде можливим лише після того, як воно стане зрозумілим у контексті минулого досвіду, де співіснувало з іншими враженнями, які потрібно розбудити [19, с. 35].

На нашу думку, при (ре-)конструюванні минулого варто зважити на вірогідність альтернативного надання смислів фрагментам спогадів, оскільки, вірогідно, йдеться не про реконструкцію подій, а радше саме про реконструкцію змісту й значень. Зокрема це підкреслює професор Л. Пассеріні, засновуючи свій аналіз на уявленні про те, що свідчення оповідача можуть сказати

більше не про саму подію, а про її значення (зміст, що вкладається) оскільки нею жили, її пам'ятали, осмислювали і розповідали. Вивчення значення пам'яті припускає розгляд умовчань, спростувань, забуття – що не сказано, що малося на увазі, що передбачалося, що не усвідомлено [20, р. 86]. Будь-який елемент, зокрема, й той, що знаходиться в пам'яті, набуває певних смислів тільки в момент інтерпретації чи після неї. Тому обов'язковим є врахування часу та умов відкладання певної інформації, а відповідно середовища й затребуваності її на момент вилучення. Якщо погодитися з думкою, що наповнюваність смислами відбувається лише за умови інтерпретації явища чи факту (певне "приписування значень"), резонним видається розгляд потенційно можливої альтернативи, свідомо відсепарованої на етапі вилучення з пам'яті (тобто, окрім набутого значення/смислу останній міг би мати альтернативу, яку свідомо було відсепаровано на етапі вилучення з пам'яті, але ці змісти/ смисли були потенційно можливими).

Російська дослідниця І. Бескова пропонує аналіз ситуації через парадокс: минуле – це реальність, якої ніколи не існувало. На думку дослідниці, "а) строго кажучи, минуле – це реальність, якої ніколи не існувало; б) об'єктивна реальність у кожного своя, ніякої єдиної спільної для всіх реальності не існує" [9, с. 408]. Відтак вона стверджує, що люди взаємодіють не стільки з сучасним (те, яке репрезентоване тут і зараз), скільки зі власними спогадами про те, яким воно бачилося їм колись, інакше кажучи, з власними образами минулого. Сам акт спостереження, фіксації, вилучення чогось із життєвого потоку сприйняття, неминує змінює природу того, що вилучається для осмислення, й відповідно змінює його статус. Дослідниця робить припущення, що значення взагалі не існують до моменту інтерпретації. До моменту процедури інтерпретації (чи надання смислу) значення фрагменту спогаду може бути яким завгодно, воно не локалізоване, розмите в просторі й часі. Акт інтерпретації (або інакше – приписування значення) того, що вилучається з пам'яті (де матеріал перебував на зберіганні), прив'язує його до конкретної точки просторово-часового континууму. Тобто, в результаті нашого втручання, як наслідок, ми міняємо природу матеріалу, вилученого з пам'яті, його початковий статус, оскільки сам акт "вихоплення враження" з потоку свідчить про те, що ми надаємо вилученому фрагменту певного значення, причому вагомішого, ніж решті. Йдеться про те, що його модус існування відрізняється від модусу існування змісту, що зберігається в нашій пам'яті. Після моменту інтерпретації інтерпретований вираз набуває фіксованого значення, і в цьому сенсі можна говорити про прив'язку до просторово-часового виміру, локалізацію в ньому [9, с. 409-411].

Таким чином, в акті інтерпретації відбувається три нові речі: з потоку того, що відбувається, виривається якийсь фрагмент / аспект; із ним проробляється певна процедура, яка ще більше змінює його статус; і, нарешті, взагалі "з'являється на світ", народжується область значень. Таким чином, актом приписування значення створюються об'єкти, яких у цьому статусі в реальності до цього не існувало.

І. Бескова пропонує поняття "індивідуальна об'єктивна реальність" – це дійсно об'єктивна реальність, яка існує поза нами, незалежно від нас і дана нам у безпосередніх відчуттях. Але вона індивідуальна, оскільки її параметри обумовлені параметрами сприйняття конкретного індивіда. Відтак можна говорити, що спогади є частиною індивідуальної об'єктивної реальності, параметри якої обумовлені параметрами сприйняття конкретного індивіда (генетичними, культурними, мовними,

умовами його формування й розвитку, тілесністю тощо). При цьому дослідниця підкреслює – "передусім тілесністю", оскільки "саме тілесність найсуттєвішим чином обумовлює параметри сприйняття", "здебільшого саме тілесність живої істоти і є тим інструментом, посередництвом якого і через який зовнішній світ увиразнюється у внутрішньому, стає явленим". [9, с. 419]. Відтак характеристики кожної окремо взятої індивідуальної об'єктивної реальності задаються такими параметрами: 1) тим, що є доступним сприйняттю людини як виду; 2) тим, що доступно сприйняттю конкретного індивіда; 3) і тими індивідуальними особливостями, які визначають, що саме з об'єктивно подієвого може вплинути на нього. Інакше кажучи, "тими індивідуальними особливостями функціонування його когнітивної системи і його тілесності, які визначають, якого роду впливи з тих, що мали місце будуть ним розпізнані (подолають бар'єр свідомості), а які залишаться в сфері несвідомого, і він буде впевнений, що ніяких впливів у цьому діапазоні не здійснювалося" [9, с. 420].

Водночас зауважимо, що на кожного тисне суспільний контекст; свідомо чи несвідомо ми реагуємо на виклики своєї доби. Як зазначає Л. Нагорна "Відчуваємо ми це чи ні, але наша соціальна пам'ять завжди дискурсивно обумовлена і орієнтована на прагматичні цілі" [10, с. 180].

Важливим аспектом проблеми, що розглядається, є мовленнєвий. Як зазначає Г. Грінченко, парадигматичне значення для сучасної усної історії має таке розуміння взаємозв'язку між мовою та мисленням, досвідом та пам'яттю, в рамках якого нарив розглядається як соціальний факт, що слугує створенню та збереженню індивідуального та колективного знання, а усна наривна автобіографічна оповідь – як засіб надання значення діям людини завдяки організації елементів досвіду у певне оповідне ціле. Звідси виникає можливість дослідження усної історії саме як нариву, що передбачає аналіз послідовностей, тематичного репертуару, сюжетної організації та жанрової специфіки свідчення, а також інших засобів упорядкування в рамках єдиного темпорально сконструйованого образу суб'єктивних переживань, думок та настроїв особи, а також певних об'єктивних подій її життя [8, с. 60].

Розглядаючи усну історію в просторі конструювання минулого, необхідно враховувати вікові характеристики, канали передачі пам'яті, також способи трансляції пам'яті та контекстуальність. На характер конструювання минулого впливає також статусність особи (наскільки після згадуваних подій людина "відбулася", яка її вага в суспільстві, стабільність її ситуації), "впливовість" оточення тощо. Відтворення спогаду узалежене від "конфліктності сучасного" та відповідно приписів щодо можливості, умов і процедур відтворення минулого, оскільки окреслені позиції спроможні породжувати страх за "незручну" інформацію за умов порушення стабільності. Крім того, необхідним є врахування своєрідного "коливання картини минулого" залежно від зміни темпоритму життя індивіда та набування ним "простору досвіду" (Р. Козелек). За будь-яких умов, як зауважив Й. Рюзен "тлумачення" й "освоєння" минулого не залишає його тим, чим воно є [20, с. 300].

Таким чином, усна історія сприяє (реконструюванню образу минулого. Водночас використання методу потребує подальшого теоретичного осмислення. Відтак маємо сподівання, що окреслені аспекти теоретико-методологічного дискурсу, спонукатимуть до творчої пошуку й теоретичних узагальнень результатів усної історичних досліджень у просторі конструювання минулого.

07.00.09. / М.В. Мокрова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss./cont/65412.html>. 2. Див.: Пастушенко Т. Метод усної історії та усноісторичні дослідження в Україні / Тетяна Пастушенко // Історія України. – 2010. – № 17-18 (157-158). – Травень. 3. Томпсон П. Голос прошлого. Устная история / П. Томпсон. – М.: Изд-во "Весь мир", 2003. – 368 с. 4. Fundamentals of oral History. Texas Preservation Guidelines. – Austin: Texas Historical Commission, 2004. – 21 p. 5. Розенталь Г.Цілюща дія розповідання історій: до питання про умови розповідання історій у контексті дослідження та терапії / Габріель Розенталь // Схід-Захід. Історико-культурологічний збірник / Схід. Ін-т українознавства ім. Ковальських та ін.; Редкол.: В.В. Кравченко (голов. ред.) та ін. – Х.: Майдан, 1998. – Вип. 11-12: Спец. вид.: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. – Х.: ТОВ "НТМТ", 2008. – С. 42-58. 6. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления кризисных ситуаций) / Федор Ефимович Василюк. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с. 7. Мусієздов О. Соціологічна проблематика в дослідженнях усної історії / Олександр Мусієздов // Схід / Захід. Історико-культурологічний збірник / Схід. Ін-т українознавства ім. Ковальських та ін.; Редкол.: В.В. Кравченко (голов. ред.) та ін. – Х.: Майдан, 1998. – Вип. 11-12: Спец. вид.: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. – Х.: ТОВ "НТМТ", 2008. – С. 83-90. 8. Грінченко Г. (Авто)біографічне інтерв'ю в усно історичних дослідженнях: до питання про теорію нарративного аналізу / Гелінада Грінченко // Схід / Захід. Історико-культурологічний збірник / Схід. Ін-т українознавства ім. Ковальських та ін.; Редкол.: В.В. Кравченко (голов. ред.) та ін. – Х.: Майдан, 1998. – Вип. 11-12: Спец. вид.: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінчен-

ко. – Х.: ТОВ "НТМТ", 2008. – С. 59-76. 9. Бескова І.А. Феномен істинності: подводные камни методологии // Истина в науках и философии; под ред. И.Т. Касавина, Е.Н. Князевой, В.А. Лекторского. – М.: Альфа-М, 2010. – 496 с. – (Биб-ка журн. "Эпистемология и философия науки"). 10. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Лариса Нагорна. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 272 с. 11. Бергер П., Лукман Т. Соціальне конструювання реальності. Трактат по соціології знання / Питер Бергер, Томас Лукман; пер. с англ. Е. Руткевич. – М.: Медиум, 1995. – 323 с. 12. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Райнгард Козеллек; пер. з нім. – К.: Дух і літера, 2005. – 380 с. 13. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Райнгард Козеллек; пер. з нім. – К.: Дух і літера, 2006. – 436 с. 14. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас / Хосе Ортега-і-Гасет // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори.. – К.: Основи, 1994. – 420 с. 15. Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / Пер. с англ./ Джон Тош. – М.: Издательство "Весь Мир", 2000. – 296 с. 16. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття / Пер. з фр. О. Йосипенко, С. Йосипенка / Моріс Мерло-Понті. – К.: Укр. Центр духовної культури, 2001. – 552 с. 17. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 440 с. – ("Серія "Зміна парадигми"; вип.15"). 18. Рикёр П. Память, история, забвение / Поль Рикёр; пер. с франц. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2004. – 728 с. – (Французская философия XX века). 19. Passerini L. Work, ideology and consensus under Italian Fascism / L. Passerini // History Workshop Journal. – 1979. – Vol. 8. – No 1. – P. 82-108. 20. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Йорн Рюзен; переклав з нім. В. Кам'янець. – Львів: Літопис, 2010. – 358 с.

Надійшла до редколегії 13.03.12

В. Ляхно, асп. Полтавського нац. пед. ун-ту імені В. Г. Короленка

ПОВСЯКДЕННІ ДУХОВНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ПРИМУСОВИХ РОБІТНИКІВ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ У СПОГАДАХ КОЛИШНІХ ОСТАРБАЙТЕРІВ

У статті досліджуються повсякденні переживання колишніх остарбайтерів під час перебування у Третьюму Рейху. Аналізуються їх думки, емоції, пов'язані з перебуванням у чужій країні, зародженням і проявом почуттів дружби та кохання, необхідністю задоволення своїх інформаційних, естетичних і релігійних потреб.

The article deals with everyday experiences of former ostarbeiters while in the Third Reich. Analyzing their thoughts, emotions associated with being in a foreign country, the emergence and manifestation of feelings of friendship and love, the need to meet their informational, aesthetic and religious needs.

Поряд із природними потребами, задоволення яких є умовою фізичного існування людини (їжа, одяг, житло тощо), важливе місце в її житті посідають духовні запити. Глибоко дослідити ці потреби можна лише за допомогою методів усної історії. Саме усноісторичні методи посідають важливе місце в дослідницьких проєктах реконструювання минулого. Найбільшої ваги дана методика набуває тоді, коли вивчається період, очевидці якого можуть бути інформантами ще за свого життя. До таких проблем історії належить час другої світової війни. Одним із його аспектів є доля українських остарбайтерів в Третьюму Рейху. Саме при вивченні їхнього нематеріального буття у повсякденних практиках на передній план висуваються усноісторичні дослідження. Вони дають можливість з'ясувати духовні потреби, духовні можливості і в цілому духовний світ остарбайтерів. Саме цього бракує у писемних джерелах.

Метою нашої розвідки є дослідження духовного світу колишніх остарбайтерів під час перебування у Третьюму Рейху за допомогою усноісторичних методик.

Окремі аспекти нашої проблематики розглядалися у працях С. Гальчака [3], А. Кравченка та С. Батурина [8], Т. Пастушенко [13], П. Поляна [19]. Однак у працях цих науковців духовний світ східних робітників розглядається в контексті більш загальних проблем і подій. До сьогоднішнього дня означена проблематика не стала предметом спеціального наукового дослідження.

Джерелами нашої розвідки є інтерв'ю та спогади колишніх остарбайтерів. Окремі з них опубліковані в спеціальних збірках, а частина взяті автором особисто, упорядковані й зберігаються в архіві Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Східні робітники, перебуваючи в Третьюму Рейху, дбали не лише про свої фізіологічні потреби, а й про

свій духовний світ. Своє становище вони сприймали як принизливе, залежне, неповноцінне й називали себе "наймитами", "кріпаками", "рабами", "невільниками", "неповноцінними істотами" [23, с. 199; 9, с. 64, 76].

Найбільшою для остарбайтерів була розлука з рідними і перебування на чужині. Навіть якщо українець у Третьюму Рейху мав гарні умови проживання, то його найбільші переживання були пов'язані з перебуванням на чужині. "Тільки скучала за домом і всьо, а так мені непогано було" – пригадує П. Овчаренко [10, с. 67]. Східні робітники не забували про рідних, які залишилися на батьківщині. Часто, збираючись групами, східні робітники згадували своїх родичів, складали вірші, змінювали тексти відомих пісень [24, с. 317]. Розповідаючи про пережите, вони описують свої почуття до родини: "... а найбільше... так хотілося побачити рідних, особливо маму" [29].

Частина остарбайтерів сприймала своє перебування в Рейху як тимчасове явище; вони плекали надію повернутися на батьківщину: "... була надія. Якби то не було... Здавалося ми в цьому логові... А надія була" [6, с. 65], "... серце рвалось на кусочки... щось жевріло в душі. Я вірила, що ми повернемось додому (з історії знаю, що шведів розгромили під Полтавою, а "Москва, спаленная пожаром, французам отдана", але перемогу одержала наша руська армія... і це мені давало надію, що Гітлер ніколи не виграє війну" [11, с. 224]. Проте, певна частина остарбайтерів втратила надію повернутися додому: "... ми навіть і не думали, що доживем, думали: кінець и все" [4, с. 164], "... думали, що ніколи додому не вернімося" [29].

Щоденні переживання остарбайтерів пов'язані також з патріотичними почуттями: любові до своєї Батьківщини, нації. Адаже офіційно для радянських робітників була введена загальна назва "остарбайтер". Тим самим цей